

לעבוד: אבל עם כל הסבל, אני קולטת וזוכרת כל מחווה, כל מילה, כל הכעת פנים, באובייקטיביות ובקור רוח כמעט. זה האמן שבי, ואני מאמינה שכשארגיש שהגיע הזמן לספר את הדברים, יהיה לי גם הכשרון לכך.

אחר הצהריים. ידירו של כרנוד פגש ברחוב חייל גרמני שביקש ממנו סריגה. התפתחה שיחה, והתברר שהחייל הוא אוסטרי, לשעבר פרופסור בפאריס. משפט אחד מן השיחה אני רוצה לנצור. החייל אמר: בגרמניה מתים חיילים במחנות הצבא יותר משנההרגים בידי האויב.

האיש מהחורסה הופיע ביזם ראשון כבוקר בכיתו של ליאו קריין ואמר: "צריך להתפלל מכל הלכ לזמנים טובים יותר, וצריך להתפלל שהם יבואו כל זמן שאנחנו עדיין פתוחים להם. כרגע שהשנאה תהפוך גם אותנו לחיות רעות, זה כבר לא ישנה."

דאגתי הגדולה ביותר היא רגליי הפושלות. אני גם מקווה שהשלהפוחות תיעלם עד אז, ולא אהיה למטרד חברתי כתנאי הצפיפות הנכונים לנו. ואני חייבת ללכת סוף סוף לרופא שיניים. צריך לעשות את כל הסיורים ההכרחיים שאני דוחה כלי סוף. ובתנאים אפסיק גם להתעסק בקרדוק הרדסי — מה שאני יודעת ויפסיק לתלמידיי לכמה חודשים — ואנסה לגמור את ה"אירדטי".

הפסקתי גם לכתוב סיכומי ספרים, כי זה גוזל הרבה זמן וכין כד לתור לי לקחת אתי את כל הניירת הזאת. מעתה ואילך אעבד הכול ברוחי ואשמור את העיקר לימים שחוגים. חוץ מזה יהיה קל יותר להתרגל לרעיון הפרידה אם אמחיש אותה לעצמי כבר עכשיו בכל מיני דברים קטנים, כך שה"סוף" לא ייירד עליי כמכה ניצחת. לחסל מכתבים וניירות ופסולת שתצטברה על שולחן הכתיבה שלי. אני מאמינה שמישה לא ישלח.

אני צריכה ללכת לישון מוקדם יותר, ולא אני רדומה כל היום וכך אי אפשר. צריכה לסתור להשיג את המכתב של החייל הגרמני הצדיק לפני שליל תצא לז'נֶבָה, ולשמור אותו כ"מסמך אנושי". אחרי ההחלטה המיידית והמעיקה, התפתח הסיפור ככל מיני כיוונים לא צפויים. החיים מחוברים ומפתיעים ומגוונים עד אין סוף, אחרי כל עיקול שברדך מתגלה פתאום נוף חדש לחלוטין. רוב האנשים רואים בחיים רק את מה שמקובל לראות, אבל עלינו להשתחרר מכל הרעיונות הקיימים, מכל המוסכמות, מכל סיסמה, מכל מושג מוכר ובטוח. להציע לעצוב הכול, לשכוח את כל הנורמות והדוֹאוּריות המקובלות, להסתכן ולעשות את הצעד הגרול לתוך הקוסמוס, ואז, אז החיים נעשים עשירים ושופעים, גם כרגעים של סבל תהומי.

דייתי רוצה להספיק לקרוא את כל מה שכתב רילקה, לפני שייגיע הזמן

לשאוב כוח. והאהבה שאני חשה אליי יכולה להזין אותי לכל החיים, ועוד ייוותר ממנה לאחרים. עלינו להיות עקביים עד הסוף. אני יכולה לומר: עד כאן אני מסוגלת לשאת הכול, אבל אם יקרה לו משהו, או אם אצטרך לעזוב אותו, לא אוכל להמשיך. אבל לא, גם אז צריך להמשיך. בימים אלה עומדת לפנינו הברירה: או לחשוב רק על עצמך ולהיאבק בלי חת על חייד, או לזוּת על כל המשאלות האישיות ולהשלים עם מה שקורה. ובעיניי ההשלהמה הזאת אינה כניעה, אינה נסיטה, אלא פירוש: לסייע כמיטב יכולתי, בכל מקום שאליהם יחליט לשלוח אותי אליי, ולא לשקוע אך ורק ככאבי וככעסי. עדיין שוורת עליי אותה החמיהה. כאילו אני מרחפת במקום ללכת, אף על פי שאני עומדת בשתי רגליי על הקרקע ויודעת בדיוק מה קורה.

לפני כמה ימים כתבתי: הייתי רוצה לשבת אל שולחן הכתיבה שלי ולעסוק בלמודים. עכשיו אני כבר לא אומרת את זה. כלומר: אני מניחה שזה עוד יקרה, אבל עליי להפסיק לצפות. אני צריכה לזוּת על כל הציפיות שלי, כדי שאוכל לעשות למען אחרים את אלפי הדברים הקטנים שאני יכולה לעשות למענם, בלי שאווהר על עצמי. ודנו אמר אחמול: אנתו כבר לא נעבור דירה, לא כדאי. הוא הביט בי ואמר: אני רק מקווה שגולך כולנו יחד. וייל הקטן הביט בתובה בהגליי הקוּת ואמר: אני רק מקווה שאהיה זוגות תחתונים ארוכים. אבל איך? ואל האחרים אמר: אני רק מקווה שאהיה אחתם באותו הקרון. הככת יוצאת כשכובע הבא כ-1 וחצי כבללה והנעשה בחינם, כן כן, לגמרי בחינם, ואסור לקחת חיות בית. כל זה היה כתוב במרדעה. וגם שצריך לקחת נעלי עבודה ושני זוגות גרביים ופך, אבל לא חפצי זהב וכסף ופליטנה, זה לא, רק סביעת נישואי. ממש נוגע ללב. ופ. אמר: אני לא לוקח כובעי, רק כובעי צמר. זה יותר מתאים.

כן, כך ישבנו ושוחחנו על כוסיית משקה. אחמול בערב. בדרך הכיתה ל"שעת המשקה" המסודרת, חשבת לי: איך אצליח עכשיו עוד לחת שיעור. ועל השעה חוצי במחיצת ו, בעל הראש הנערי החלק העיניים הגדולות המתנדרת, הייתי יכולה לכתוב ספר שלם. אני מקווה שאזכה לזכור כל מה שקורדה עכשיו ואוכל לספר על כך בעתיד. הכול שונה ממה שכתוב בספרים, שונה כל כך.

אני לא יכולה להעלות על הכתב את אלפי הדברים הקטנים שקוררו לי יום יום, אבל הייתי רוצה לזכור אותם. שמת לי שיש לי כושר אכזבה ואני קולטת הכול לאשורו, וכשמחה. עם כל מה שעובר עליי, עם כל העייפות, הסבל וכי, עדיין קיימת תמיד השמחה, שמחת האמן היוצר, השמחה לקלוט כל מיני דברים ולעצב אותם מחדש ברוחי. איטי בעניין כפניהם של הגוססים ואזכור את ההכעה האחרונה שהייתה עליהם. אני סובלת עם האנשים שאני פוגשת ערב ערב. הם עומדים לצאת כשכובע הכא לאיזה חבל ארץ מסוכן, שבו יעבדו כבית חרושת לחמושת, או משהו כזה, אם ככלל עוד ירשו להם

בשדה הרחב. אני יוצאת לטיול בשטח המצחנה, ולא עובר זמן רב, ואחי לנישק מופיע, בפניו השזופים והקמט הישיר והחמור בין שתי עיניו. וכשהתחנך מחתול לרדת אני שומעת במרחקים את צלילי הפתיחה של "החמישית" של בטהובן.

הלוראי שיכולתי לכטא הכול כמלים, את החודשיים מאחורי גרד התגל, שהיו החודשים האינסופיים והעשירים ביותר בחיי, שהיו אישור וחיוון לערכים החשובים ביותר בחיי. למדתי לאהוב את מחנה וסטרבורק ואני מתגעגעת אליו. וכשהייתי נרדמת על הדרגש הצר שלי, הייתי מתגעגעת לשולחן הכתיבה שאני כותבת עליו עכשיו. אני מודה לך, אלהים, על שבכל מקום שאני נמצאת בו חיי יפים כל כך, עד שאני מתגעגעת אליהם כשאני נמצאת במקום אחר. אבל היים כאלה הם לעתים קשים ומעיקים. כבר אחרי עשר וחצי, בצריף כבים האורות, ועליי ללכת לישון. "החולה הקוקה לשקט ומנוחה", כתוב באישור המרשים. חוץ מזה, אני צריכה לאכול דבש ואורז ועוד כל מיני מאכלים דמיוניים כאלה.

פתאום אני נוכרת באישה ששערה לכן כשלא פנייה נאצלים. בשקית הלחם שלה הייתה חבילה צנמים; זה כל מה שלקחה איתה לנסיעה לפולין, בגלל הדיאטה שלה. היא הייתה חביבה מאוד ורגועה, גופה היה צעיר וחמיך. ישבתי איתה אחר הצהריים כשמש ליד צריפי המעבר. נתתי לה ספר מהפפריים של ספיר: "די לופה" מאת יוזנה מילר; היא שמחה מאוד עליו. אחר כך באו לשבת לדיננו כמה ילדות, והיא אמרה להן: אל תשכחו, כשנצא מחר בבוקר לדרך, מותר לכל אחת מאתנו לכבות רק שלוש פעמים. וילדה אחת ענתה לה: עוד לא קיבלתי תלשי בכי.

כמעט 11. היום עבר מהר כל כך, אני צריכה ללכת סוף סוף לישון. מחר תלכתי טידה את החליפה האפורה הבהירה שלה ותשיר "הינשא בשמחה, לבי" כאלום התפילה של בית הקברות. אני אסע ברכב שוויולונותיו שחורים, בפעם הראשונה בחיי. הייתי יכולה להמשיך ולכתוב עוד ימים ולילות. אלהים, תן לי אורך רוח. אורך רוח מסוג חדש לגמרי. בינתיים התרגלתי שוב לשולחן הכתיבה הזה והעץ שמעבר לחלון כבר אינו מסתחרר. אין ספק שהייתה לך סיכה טובה להושב אותי שוב אל השולחן הזה, ואשתדל לעשות את המוטל עליי. ועכשיו באמת לילה טוב.

יפ שלי, אני חוששת שקשה לך שם, הייתי רוצה כל כך לעזור לך. ואעזור. שלום!

יום ראשון בערב. לכטא כמלים, בצלילים, בתמונות.

עוד רבים האנשים שהם לי ככתב חרטומים, אבל לאט לאט אני לומדת לפענח אותם. אין דבר יפה מאשר לחבר את פרקי החיים מתוך קריאת האנשים.

13

אני בודורחותיך, אלהים, ואני מוגנת וכטוחה וכולי תחושת נצח. כאלו כל נשימה שאני נושמת ספוגה בתחושת הנוצח ולכל מעשה קטן ואמירה פשוטה יש רקע רחב יותר ומשמעות עמוקה יותר. באחד ממכתבי הראשונים אליי כתב: "אם אוכל להעביר לאחרים משהו משפך הכוח הזה, אחיה מאושר". אלהים, אין ספק שטוב עשית כשגורמת לגופי שיקרא "עצור". עליי להכריא כדי שאוכל לעשות את כל מה שמוטל עליי. ואולי גם זאת רק מוסכמה מקובלת. הרי גם אם אדם חולה בגופו, נפשו יכולה להמשיך לפעול ולהיות פורה. ולאחר ולהתנסות בתוך עצמה ובאחרים וכשהייתן שכחתיים וכו'. בעצם כל חיי הם התנסות אחת גדולה בתוך עצמי, כאחרים, באלהים. וכשאני אומרת שאני מתנסות בתוך עצמי, בעצם אלוהים הוא שמתנסת בי. החלק האמיתי והעמוק שבי, שמקשיב לחלק האמיתי והעמוק שבכולת. מאלהים לאלהים.

אלהים, מה גדולה המצוקה הרותנת של כרואיד בעולם הזה. אני מודה לך שאחה שולח אליי כל כך הרבה וכחם לב, ופתאום פורצת ונחשפת המצוקה. פתאום מדברים אחי בנחת וכחם לב, ופתאום פורצת ונחשפת המצוקה. פתאום יושב לפניי צעור נואש שאינו יודע איך לחיות. ואז מתחילים קשיי שלי. לא יד להכירי על קיומך, אלהים, ולנסות למצוא אותך כלב של הזולת. עליי לפנות את הדרך בתוכי המוליכה אליך, אלהים, ולשם כך עליי להכיר היטב את נפשי האדם. לשם כך עליי להיות פסיכולוגית מדופלמת. היחסים עם האב והאם, זיכרונות ילדות, חלומות, רגשות אשם, רגשי נחיתות, ונא להשלים את החסר. עם כל מי שמגיע אליי אני מתחילה כמסע זהיר, מגשש. אין בדיי כלים רבים לסלול בתוך הזולת את הדרך אליך. אבל את הכלים המעטים שיש לי אשנה ואשפר, לאט לאט וכסבלנות רבה. ואני מודה לך על שתנתת אותי ככשרון לקרוא אנשים. לפעמים הם כמו בית שדלתותיו פתוחות לרווחה. אני נכנסת לחוכו ומשוטטת במסדרונותיו ובחוריו, וכל בית שונה מקודמו, ובכל זאת כולם דומים, ואת כולם אני רוצה להפוך למקדשך, אלהים, ואני מבטיחה לך, אלהים, אני מבטיחה לך שאנסה למצוא לך קורת גג ומחסה בכתיים רבים ככל האפשר. בעצם זה דימוי מוזר. אצא לדרך, לחפש לך קורת גג. בתים רבים כל כך עומדים ורקום, ואני אשכן אותך בהם כדייר כבוד. סלח לי על הדימוי המגושם הזה.

כמעט 10 וחצי כלילה, אלהים, תן בי מנוחה ועזור לי לראות ולהכיר הכול. כל כך הרבה דברים. הגיע הזמן שאחחיל לכתוב ממש. אבל קודם כל עליי להטיל על עצמי משמעת. ברגע זה כבים האורות בצריף הגברים. אבל הרי אין להם אור. ואיפה היית הערב, אחי לנישק? לרגעים תוקף אותי פתאום יגון תהומי: על כך שאינני יכולה לצאת מהצריף שלי ולמצוא את עצמי פתאום

4
להתמוגג, "וראיש שהביא אותם אמר שהם בווערים טוב כל כך, עד שהם מתפוצצים כרגע שמדליקים אותם."

את החורף נוכח לסבול יחד ולעבור יחד, אני רק מקווה שאמנם נעזר זה לזה: בקור, בחושך וברעב. ושנרע שכל האנושות סובלת אתנו, גם מי שנוקריאים אויבינו, שנרגיש שאנחנו חוליה בשרשרת ונרע שאנחנו חזית אחת מרבות המפוזרות על פני העולם.

נגור בצריפי עץ חשופים, נישן על דרגשים של קן מאוייני, ערוכים בשלוש קומות, ובלי אור, כי הכבל שהיה צריך להגיע מפאריס לא מגיע. ונניח שהיה לנו אור, הרי אין לנו נייר להאפיל את החלונות.

הפסקתי הכול באמצע, ועכשיו כבר ערב. הגוף שלי לא נחמד אליי כל כך היים. מתחת למנורת המתכת פורחת רקפת קטנה, ורודה אדומה. הערב ביליתי זמן רב עם ס. פתאום עלה בי קורטוב של עצב, וגם זה חלק מהחיים. וככל זאל אני אסירת תודה לך, אלהים, אני נאה כמעט על שלא השכת ממני את האחרונות והגדולות שבחידות החיים. הייתי יכולה להקדיש לך עוד חיים שלמים. אבל הערב היו לי כל כך הרבה שאלות אליי. גם עליו עצמו, פתאום לא הכנתי. אלא שעכשיו אצטרך למצוא את התשובות בעצמי. איזה תפקיד אחראי. אבל עליי לומר לעצמי: את מסוגלת לכך. משונה שהטלפון מצלצל ואני יודעת שלעולם לא אשמע שוב את קולו מגיע אליי מהקצה האחר ואומר, ספק בפקודה, ספק ברוך: תשמעי... עוד יבואו רגעים קשים. כל כך הרבה זמן לא ראיתי את טידיה.

העושר שעברתי בימים האחרונים: עוף השמים ושויני השדה ומת* פרק ו' פסוק ל"ג: "אך בקשו בראשונה את מלכות אלהים ואת צדקתו, ונוסף לכם כל אלה."

ומחר אני נפגשת עם רודי כהן ב"קפה דה פארי", ומלישה אנשים היו בכיכר אדמה נוספת* כוכבת לילה ונעלי בית, כבר מחחיל להיזקק וגם לקחו כבר מישדו שהיה חולה סרטן אנגוש ואחמול בערב נורה יהודי למוות ברחוב נ'ן פארקלה, כלומר: מעבר לפינה ממש, משום שניסה לברוח. רבים נוריים ברגע זה למוות, בכל העולם, ואני יושבת כאן ליד הרקפת הוורודה האדומה, מתחת למנורת המתכת שלי. אני כותבת וידי השמאלית מונחת על התנ"ך הפתוח, יש לי כאב ראש וכאב בטן וכלכי צפונים ימי הקיץ שטופי השמש בשדה האבקש ושדה התורמוס הצהוב המשחזר עד לצריף הכינים. לפני פחות מחודש, ב-27 באוגוסט, כתב לי יופ: "אני יושב לי על החלון והרגליים בחרן ומקשיב לדממה העצומה. שדה התורמוס פשט את צבעיו

* מספרי הברית החדשה.

** כאן היה ממוקם ה"משדד להגירת יהודים".

כבר שנים. באחד הימים הראשונים למלחמה קפץ מהקומה השלישית לרחוב. אבל לא הצליח להיחרג, למרות שזאת כנראה הייתה מטרתו. אחר כך ניסה להיכרס, ושוב נכשל. הוא בילה כמה חודשים בבית משוגעים. הכול מתוך פחד, רק פחד. הוא היה משפטן מכריז ופיקח, ובוויכוחים עם פרופסורים הייתה ידו תמיד על העליונה. אבל ברגע המכריע קפץ מהחלון מתוך פחד. שמעתי גם שאשתו הייתה צריכה להלך בכינה על קצות האצבעות, משום שהיא לא סבל רעש, ושהוא היה נובח על הילדים שלו והם פחדו ממנו. ריחמתי עליו מעומק לבי. איזה מין חיים אלה?

קלאס, בעצם לא רציתי לומר לך אלא זאת: יש לנו עוד כל כך הרבה לשנות בעצמנו, שאין לנו בכלל זמן לשנוא את מי שנקראים "אויבינו". בניתיים אנחנו עוד אויבים זה לזה. והכעיה לא תיפתר בכך שונאנו. גוש בינינו יש רשעים ורודנים. בעצם אני בכלל לא מאמינה כמה שנקרא "רשעים". הייתי רוצה להושיט יד לאיש הפחד הזה, הייתי רוצה לגלות את מקור פחדיו, לדרוף אותו ולגרש אותו לחוץ עצמו, זה כל מה שאנחנו יכולים לעשות בזמנים האלה, קלאס.

וקלאס השיב לי בתנועת יד עייפה ומיואשת ואמר: אבל למה שאת רוצה דרוש הרבה זמן, ולנו הרי לא נותר זמן רב. עניתי: אבל מה שאתה רוצה נמשך כבר אלפיים שנה מאז הספידה ועוד אלפי שנים לפני כן, מאז שקייים האדם. ומה דעתך על התוצאות, אם מותר לשאול?

ואני חורתי ואמרתי בלהט האופייני לי, למרות שהרגיזה אותי העובדה שאני חוזרת על עצמי כלי סוף: אין ברירה, קלאס, אין שום דרך אחרת, אלא שכל אחד מאתנו יתכוז בעצמו וישמיד בתוך עצמו את הדברים שבגללם הוא רוצה להשמיד אחרים. ומוטב שנביז שכל גורג של שנואה שאנחנו מוסיפים לעולם הזה, עושה אותו עוד אנושי פחות ממה שהוא.

וקלאס, הלחם הווחיק והמושבע במלחמת המעמדות, אמר בתדהמה ותמיהה כאחת: כן, אבל... אבל זאת הנצרות:

ואני, שהייתי משועשעת מהמכוכה הפתאומית, אמרתי בקור רוח: כן, ולמה לא בעצם, למה לא הנצרות?

אני מקווה שאשאר בריאה וחזקה:

המתנה באור הירח, ירח של כסף ונצח: כמו צעצוע שנשר מידו המפוזרת של אלהים.

24 בספטמבר. "נחמה אחת יש לנו", אמר מקס ותייר את חזיונו הגס והפראי, "השג גבוה כל כך שם בחורף, שהוא עובר את החלונות של הצריפים, כך שגם ביום חושך". הוא נהנה מהשנינות של עצמו. "אבל לפחות יהיה לנו חם, הטמפרטורה לא תחד מתחת לאפס. וכביית המלאכה יש שני תנורים", המשיך